

ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДИТИНИ В СИТУАЦІЇ ОБМАНУ (на матеріалі романів Дж. К. Ролінг)

Мирослава-Марія Рибалко

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена засобам візуалізації емоційного стану дитини в комунікативній ситуації обману. Розглянуто функціонування вербальних і невербальних дискурсивних засобів обманника, що становлять емоційно інформативні та прагматично важливі компоненти процесу спілкування.

Ключові слова: вербальні й невербальні засоби дискурсу; візуалізація; емотивна компетенція; емоційний стан; комунікативна ситуація обману.

Із започаткуванням емотивного напрямку лінгвістичних студій відбувся значний поступ у поясненні механізму і ролі емоційної взаємодії комунікантів, а також різних форм їхнього вияву. Вивчення емоційної комунікації дітей у ситуації обману важливе для подальшого розвитку емотіології. Зокрема дослідження засобів кодування, вираження, інтерпретації та візуалізації емоційних станів і почуттів мовців цього віку в термінах лінгвістики емоцій буде корисним у випрацюванні уніфікованих критеріїв аналізу й опису емоційних ситуацій за участі дітей.

У цій статті ми маємо на меті застосувати категорію емотивності для вивчення мовлення дитини в ситуації обману, а саме для виявлення засобів візуалізації емоційного стану дитини-обманника. Ми керуємось тим, що саме емотивні засоби дискурсу становлять значну частину вербальних [1, с. 102] і невербальних засобів, якими дитина відображає світ.

Життєвий досвід дитини через інтелектуальні й мовні форми впливає на становлення її особистості. Цей вплив може мати свідомий характер і містити концептуальний аналіз, усвідомлення і кореляцію мисленевих операцій з відповідними мовними засобами. Набуті враження насамперед об'єктивуються через первинну концептуальну структуру – довербальну картину світу. Подальший процес відображення реальності може набути вербального вираження [1, с. 103]. Водночас сприйняття пережитого може мати чуттєву, емоційну природу, стати об'єктом емоційного переживання і виявлятися в емоційному ставленні до предмета. Емоційне ставлення відображається вербально, або, за браком адекватних мовних виразників, невербально. На користь існування когнітивних структур, пов'язаних із невербальними характеристиками поведінки, і їхньої первинності щодо вербальних відповідників свідчать дослідження у галузі філогенезу [2, с. 190].

Кореляція ставлення і знання, емоції і когніції, афективного та інтелектуального має непостійний, динамічний характер. Когніція, маючи емоційні властивості, здатна викликати емоції, емоції, задіяні на всіх рівнях когнітивних процесів, і можуть впливати на когніцію [1, с. 104]. “Співвідношення когніції та емоції перебуває у нестійкому стані. В психічному і мовному розвитку дитини воно виражене превалюванням тих чи тих поведінкових форм. Їхній вибір можна пояснити первинністю того мотиваційного джерела (афекту чи пізнання), який потрібен дитині в конкретній ситуації” [1, с. 104]. На користь первинності емоцій стосовно когніції свідчить те, що в філогенезі емоція передує інтелектові. Тому діти, оцінюючи

ситуацію, звертаються насамперед до емоційної сфери [3, с. 112]. Міжфункційна система між афективними і пізнавальними процесами формується у дитячому віці. З інтелектуалізацією емоційного субстрату психіки і набуттям афективного характеру когнітивним субстратом, відбувається становлення емотивного фрагменту мовної картини світу дитини [1, с. 106–103]. Емоційне мислення дитини сильніше за раціональне впливає на формування особистісної мовної картини світу, зумовлює вибір і мовленнєвих, і немовленнєвих засобів на її позначення.

Обман – це складний поведінковий комплекс, що співвідноситься з цілою низкою емоцій [4, с. 41]. Продуманий наперед, підготований для конкретної ситуації, обман може бути поданий емоційно дуже переконливо. Проте, якщо обставини складаються інакше, ніж дитина того очікувала, і вона потрапляє в непередбачену ситуацію, для якої поведінкова схема не розроблена заздалегідь, з'являється збентеженість, зніченість. Насамперед це виявляється на невербальному рівні, а вже потім вербально, у висловлюваннях. “Невербальний знак – це компонент, що не віднімається із комунікативного акту як допоміжний засіб, а приплюсовується до нього на підставі функціональної релевантності” [5, с. 208]. Невербальні знаки визнають рівноправними вербальним, а в емоціогенних ситуаціях, до яких належить і комунікативна ситуація обману, вони навіть промовистіші: “Невербальне вказування в цілому емотивніше за вербальне, воно нерозривно пов'язане з психічним станом. На основі невербальної поведінки розкривається внутрішній світ людини, формується психічний зміст спілкування” [1, с. 111]. Отже, компоненти невербальної комунікативної поведінки дитини-обманника доцільно розглядати як повноцінні інформативні засоби візуалізації її емоційного стану.

Узвичасна в лінгвістиці класифікація невербальної поведінки за субстанційним параметром виокремлює такі зони: кінесика, паралінгвістика, проксеміка, такесика [5, с. 203]. У зв'язку з тенденцією до спрощення метамови та актуалізацією прикладного аспекту студій з невербальної комунікації, І. Серякова пропонує класифікувати невербальний компонент за результатом дії певної частини тіла: “Невербальна система, представлена функціональним полем (...) – це незамкнена семіотична сутність, яка охоплює упорядковані підсистеми знаків – ядерне мікрополе “погляд”, п'ять приядерних мікрополів – “голос”, “усмішка”, “жест”, “поза”, “відстань”, десять інтегративних зон і одне периферійне мікрополе “артефакти” [5, с. 206]. Надалі ми користуватимемось саме цією класифікацією, адже ця система зорієнтована на комунікативно-функціональний підхід у лінгвістиці й дає змогу розглядати взаємодію окремих невербальних засобів у динаміці розгортання тканини дискурсу.

Невербальна візуалізація емоцій може бути умисною, через інтенційні жестові, мімічні та інші засоби – це соціологізований, унормований спосіб вияву емоційної оцінки. Джерелом ілюстративного матеріалу ми обрали романи Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера, персонажний дискурс яких становить модель сучасної живомовної комунікації за участю дітей. Подані далі фрагменти можуть слугувати релевантним об'єктом досліджень, адже казковість деяких елементів у них не має суттєвого значення з огляду на проблематику нашого дослідження, а самі ситуації легко впізнавані й типові для реального спілкування: неприязнь між однолітками, страх викриття невдалої витівки та ін. У поданому далі фрагменті учень Мелфой перебільшує наслідки незначної травми, щоб домогтись покарання вчителя, на уроці якого вона трапилась.

“He [Malfoy] swaggered into the dungeon, his right arm covered in bandages and bound up in a sling, acting, in Harry's opinion, as though he were the heroic survivor of some dreadful battle.

‘How is it, Draco?’ simpered Pansy Parkinson. ‘Does it hurt much?’

'Yeah,' said Malfoy, putting on a brave sort of grimace. But Harry saw him wink at Crabbe and Goyle when Pansy had looked away" [6, с. 94].

Умисне продумане введення комунікативних партнерів в оману з акцентом на невербальні засоби (*putting on a brave sort of grimace*) і артефакти (*his right arm covered in bandages and bound up in a sling*) у поєднанні з вербальним компонентом ('Does it hurt much?' – 'Yeah') покликані експлікувати стійкість і самовладання, з якими Мелфой нібито зносить біль. Його піднесений емоційний стан візуалізовано за допомогою невербального засобу на позначення ходи (*swaggered*) і мімічного жесту (*wink*). Останній, до того ж, виказує нещирість комуніканта. Награність і неприродність поведінки (*acting*) унаочнені через емоційно забарвлену оцінку спостерігача. Гаррі посилається на узвичаєний в англійській мовно-культурній спільноті стереотип невербальної поведінки, використовуючи лексику з яскраво вираженою емотивною семантикою (*as though he were the heroic survivor of some dreadful battle*).

Окрім свідомої демонстрації власного емоційного стану, можливий прямий, інтелектуально неопосередкований вияв невербальних утворень, що передають емотивне ставлення дитини до предмета або явища дійсності через мимовільні рухи, жести та ознаки, зумовлені вегетативною нервовою системою. Емоції можуть випереджувати невербальне мислення, це підтверджує їхній зв'язок з неусвідомленими і невербалізованими проміжними утвореннями в мисленнєвій діяльності [3, с. 113]. Такі неінтенційні, мимовільні невербальні засоби, що трапляються у дискурсивній поведінці обманника, можуть вказати і на приховуване (витік інформації), і на самі маніпулятивні дії (інформація про здійснення обману), привертати увагу інших комунікантів до самого факту нещирості, не розкриваючи, проте, справжнього стану справ [7, с. 29].

У цьому фрагменті шкільний сторож Філч затримав Драко Мелфоя біля приміщення, де проводили приватну вечірку:

"Malfoy pulled himself free of Filch's grip, looking furious. 'All right, I wasn't invited!' he said angrily. 'I was trying to gate crash, happy?' (...)

'That's all right, Argus, that's all right,' said Slughorn, waving a hand. 'It's Christmas, and it's not a crime to want to come to a party. Just this once, we'll forget any punishment; you may stay, Draco'. (...) but why, Harry wondered, watching him, did Malfoy look almost equally unhappy? And why was Snape looking at Malfoy as though both angry and . . . was it possible? ... a littl afraid? But almost before Harry had registered what he had seen, Filch had turned and shuffled away, muttering under his breath; Malfoy had composed his face into a smile and was thanking Slughorn for his generosity, and Snape's face was smoothly inscrutable again" [8, с. 300].

Мелфой охоплений негативними емоціями, для візуалізації яких автор вдається до невербальних засобів, зокрема характеризує його загальний вигляд (*pulled himself free of Filch's grip, looking furious*) і манеру мовлення (*angrily*). Невербальний компонент Мелфоевого дискурсу суперечить його вербальним діям ('I was trying to gate crash', *Malfoy ... was thanking Slughorn for his generosity*). На словах він стверджує, що прагнув потрапити на свято, але дозвіл залишитись не надто тішить Мелфоя (*did Malfoy look almost equally unhappy?*). Перш ніж він опанував себе, примусив себе усміхнутись (*Malfoy had composed his face into a smile*) і почав дякувати, Гаррі встигає зауважити й ідентифікувати швидко зміну зовнішніх виявів його емоційного стану. Побачене викриває нещирість комунікативної поведінки мовця, але що саме він приховує, залишається невідомим.

Однією з умов успішності емоційного кодування суб'єктом неправдивого повідомлення можна вважати емотивну компетенцію комуніканта. Вона набувається в процесі соціалізації особистості, а отже, зазнає впливу вікових характеристик

мовця. Діти менше контролюють вияв власних емоцій, тому їхній дискурс емоційно інформативніший. Проте комунікативний досвід – це не єдиний чинник, що обмежує чи розширює репертуар візуалізації емоційного стану мовця. На способи його експлікації впливають також психічні, культурні, соціальні характеристики комуніканта, кожна з яких впливає на загальний рівень емотивної компетенції. Що вищий рівень емотивної компетенції обманника, то краще він володіє засобами емоційного впливу через інтенсифікацію раціональної інформації і більше контролює власні емоції. Висока емотивна компетенція сприяє введенню об'єкта в оману. Водночас брак емотивної компетенції може значно утруднити досягнення мовцем його комунікативно-прагматичної мети, а то й призвести до повного провалу й ідентифікації його дискурсивної поведінки як маніпулятивної. Інші два приклади подають зразки дискурсу мовців із різними рівнями емотивної компетенції.

У першому епізоді Гаррі приховує інформацію і вдається до обману, щоб захистити свого друга.

“Harry stared back at Snape, determined not to blink, or to look guilty. In truth, he hadn't stolen either of these things from Snape. (...) Dobby, of course, had stolen the Gillyweed.

‘I don't know what you're talking about’, Harry lied coldly” [9, с. 448].

Автор дає характеристики погляду (*stared back ... determined not to blink, or to look guilty*) і голосу (*coldly*), експліцитно вказуючи на свідомий контроль дитиною свого вербального і невербального дискурсу, і тим візуалізуючи стримувані емоції.

У другому прикладі Рон, побачивши в газеті наклепницьку статтю про товариша, намагається заховати її, щоб не засмучувати Гаррі.

“He [Ron] stared at the headline, and said, ‘No way. Not today. That old cow’.

‘What?’ said Harry. ‘Rita Skeeter again?’

‘No,’ said Ron, and just like Hermione, he attempted to push the paper out of the sight.

‘It's about me, isn't it?’ said Harry.

‘No,’ said Ron, in an entirely unconvincing tone” [9, с. 530].

Вдалій реалізації комунікативної мети завадив брак емотивної компетенції мовця. Він виявився у невмінні приховати обурення побаченим, і переконливо продемонструвати потрібний емоційний стан (спокійну впевненість) засобами голосу. Негативне ставлення до прочитаного візуалізується за допомогою вербальних засобів (*No way. Not today. That old c o w*) і невербальних – жестовий (*he attempted to push the paper out of the sight*) і голосовий (*in an entirely unconvincing tone*) маркери вказують на неправдивість повідомлення.

Емоційний стан мовця актуальний не тільки як мотив і рушійна сила його дискурсивної поведінки, а як чинник, що впливає на її розгортання на всіх етапах спілкування і від якого великою мірою залежить, буде досягнуто прагматичної мети чи ні. Причини комунікативної невдачі обманника не зводяться до непередуманої лінії поведінки. Особливо це стосується комунікативних маніпуляцій, що відбуваються в емоціогенній ситуації. Фальсифікувати потрібну емоцію складно, адже вербальних дій для цього не досить. Потрібний емоційний стан слід візуалізувати насамперед невербальними засобами, використовуючи типові виразні маркери. Крім того, обманникові доводиться стежити за відповідністю маніфестованих емоцій своїй вербальній і невербальній поведінці. Мовцеві, охопленому хвилюванням, важче дотримуватися наперед спланованої лінії поведінки, ніж людині в нейтральному емоційному стані. Що інтенсивніші емоції, то важче їх приховати, і більша ймовірність тактичних і стратегічних помилок: “Щоб приховати інтонацію, міміку чи специфічні рухи, що виникають при емоційному збудженні, потрібна певна боротьба із самим собою, внаслідок чого навіть у разі вдалого приховування справжніх

почуттів, помітними можуть виявитися зусилля, спрямовані на це, що і буде ознакою обману” [7, с. 36]. Видати небажану емоцію, яка охопила мовця в процесі спілкування, за іншу, більш відповідну комунікативним очікуванням адресата, набагато складніше, саме ознаки внутрішньої боротьби між справжніми і сфальшованими емоціями видають обманника.

Психологи розділяють здатність до планування стратегії обману і вміння ввести свого партнера в оману при особистій зустрічі. Наступний фрагмент ілюструє невдалу реалізацію наперед продуманого обману. Гаррі вирішив сказати професорці Макгонгел, що його дядько й тітка нібито забули підписати потрібний йому дозвіл на прогулянки за межі школи.

“Harry waited for the rest of the class to disappear, then headed nervously for Professor McGonagall's desk.

‘Yes, Potter?’ Harry took a deep breath.

‘Professor, my aunt and uncle – er – forgot to sign my form,’ he said.

Professor McGonagall looked over her square spectacles at him but didn't say anything.

‘So – er d'you think it would be all right mean, will It be okay if I – if I go to Hogsmeade?’” [6, с. 113].

Бажання домогтися обманом свого дається Гаррі нелегко. Ще до початку розмови його охопило хвилювання (*Harry ... headed nervously for Professor McGonagall's desk*). Збуджений емоційний стан імпліцитно візуалізується під час розгортання комунікативного акту вербальними засобами, такими як нечіткі формулювання, повтори, вставні слова, і невербальними – це недоречні паузи, позначені графічно, і рефлекторна дія (*took a deep breath*).

Отже, завдяки функціонуванню вербальних і невербальних засобів у комунікативній ситуації обману відбувається екстеріоризація, трансляція назовні емоційно-психологічного стану дитини. Умисні й неконтрольовані невербальні засоби в поєднанні з вербальними презентуються й інтерпретуються як код, уміле використання якого сприяє досягненню мовцем його прагматичної мети. Отже, можна зробити висновок про комунікативну значущість невербальних засобів візуалізації емоцій дитини. Проаналізовані фрагменти дитячого дискурсу продемонстрували, що однією з умов успішності емоційного кодування суб'єктом неправдивого повідомлення можна вважати емотивну компетенцію. Дитина набуває її у процесі соціалізації, а отже, має часові та просторові параметри, зазнає впливу соціальних і культурних характеристик мовця. Подальше вивчення невербального репертуару дитини та його кореляція з вербальними засобами сприятиме дослідженню суспільних норм візуалізації емоціогенної інформації. Такі дані дають підстави зробити висновки щодо функціонування емоційного компонента в загальній системі концептуалізації комунікативних ситуацій різних типів.

1. Эмотивный код языка и его реализация. Волгоград, 2003.

2. *Серякова І.* Генезис невербального знака // Наукові записки: Сер. Мовознавство. 2000. Вип. 1 (3).

3. *Шаховский В. И.* О роли эмоций в речи // Вопросы психологии. 1991. № 6.

4. *Леонгард К.* Акцентуированные личности. К., 1981.

5. *Серякова И.* Систематизация невербальных компонентов коммуникации // Наукові записки: Сер. Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2000. Вип. 26.

6. *Rowling J. K.* Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. London; 1999.

7. *Экман П.* Психология лжи. СПб., 2001.

8. *Rowling J. K.* Harry Potter and the Half-Blood Prince. London, 2005.

9. *Rowling J. K.* Harry Potter and the Goblet of Fire. London, 2000.

**VISUALIZATION MEANS OF THE EMOTIONAL STATE OF A
CHILD IN THE SITUATION OF DECEPTION (ON THE NOVELS BY J.K.
ROWLING)**

Myroslava-Mariya Rybalko

This paper is an attempt to review visualization means of the emotional state of a child in the communicative situation of deception. It focuses on the functioning of both verbal and nonverbal discourse means which present emotionally informative and pragmatically important components of the communication process. The perception of experienced people can be of an emotional nature and result in emotional attitude towards objects and phenomena of the environment. These attitudes are expressed verbally and nonverbally. The correlation between emotions and cognition is dynamic. According to researchers in the linguistics of emotions, the components of this opposition effectuate a reciprocal influence. The choice of either of them depends on the priority of a motivation source (an affect or cognition) a child needs in a particular communicative situation. The interfunctional system of affective and cognitive processes is developed in childhood. At the same time, children, while evaluating, tend to further exploit the emotional sphere. Emotions affect the usage of verbal and nonverbal visualization means more than the rational component. Following both K.Leongard and P.Ekman's approaches to the deception as a complicated behavioural phenomenon, we focus on its interrelation with a wide range of emotions. The functioning of verbal and nonverbal means of communication in the situation of deception exteriorizes certain emotional and psychological states of a child. Intentional and unintentional nonverbal means in combination with verbal ones can be presented and interpreted as a code. A skilful application of the code assists the speaker in achieving his/her pragmatic aim. The intentional nonverbal visualization of emotions can be performed via socially accepted means of prosody, gestures, artifacts, etc. Alongside with the purposeful explication of one's emotional state, its intellectually unmediated nonverbal manifestation is also possible. In this case the emotional attitude of children's speech is conveyed by means of unintentional movements, gestures and indications conditioned by the functioning of the vegetative nervous system. These involuntary nonverbal means which occur in discursive behaviour of a child in the situation of deception can indicate both the hidden information and the very manipulative act without revealing the true state of things. Thus it can be concluded that nonverbal visualization means of the emotional state of a child have a communicative value. The speaker's successful emotional coding of an untruthful message depends upon his/her emotive competence, which is developed in the process of socialization. Further studies of the nonverbal communicative repertoire of children and its correlation with the verbal one may specify the understanding of emotion visualization norms in a particular social group. Hence the solution of the problems outlined here will expound the functioning of the emotional component in the general system of conceptualization of communicative situations of various types.

Key words: communicative situation of deception; emotional state; emotive competence; verbal and nonverbal discourse means; visualization.